

მარია მშვილდაძე

ასოცირებული პროფესორი, თსუ

ღვთაება დემეტრას კულტი იბერია-კოლხეთში

ანტიკური ხანა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პერიოდს წარმოადგენს საქართველოს ისტორიაში, სადაც გავლენის მოსაპოვებლად ერთმანეთს უპირისპირდება ორი დიდი სახელმწიფო. ერთი მხრივ რომის იმპერია, ხოლო მეორე მხრივ პართია, ახ.წ. 326 წლიდან კი სასანიანთა ირანი. საკუთარი გავლენის გავრცელების თვალსაზრისით მნიშვნელოვან დატვირთვას იძენს რელიგიური ფაქტორი, რაც კარგად ესმით ზემოაღნიშნული სახელმწიფოების მმართველებს. შესაბამისად, იბერია-კოლხეთის ტერიტორიაზე გავრცელებას იწყებს როგორც ანტიკური წარმართული კულტები, ისე მაზდიანობასთან დაკავშირებული ღვთაებები და რელიგიური სიბოლოები (განსაკუთრებით სასანიანთა ირანის პერიოდიდან მოყოლებული).

ჩვენი ინტერესის სფეროს წარმოადგენს იმ ფაქტის გარკვევა, თუ რამდენად იყო გავრცელებული ანტიკური სამყაროს ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ღვთაების – დემეტრას კულტი საქართველოს ტერიტორიაზე.

დემეტრა (ძვ. ბერძნული – Διμήτηρ, ასევე – Διή „დედა-მიწა“, ლათინური – Demeter) ბერძნული მითოლოგიის მიხედვით, ღვთაება კრონოსისა და რეას მეორე ქალიშვილი, ერთ-ერთი ყველაზე თაყვანსაცემი და გავრცელებული ღვთაება იყო ანტიკურ სამყაროში. იგი ნაყოფიერებისა და მიწადმოქმედების მფარველი (მიწადმოქმედების დამაარსებელი) ქალღმერთია, რომელსაც მიწის სამუშაოების დაწყებისას მართმევედნენ ძღვენს. დემეტრა სიცოცხლიმომცემელი ღვთაებაა, რომელიც გამოისახებოდა შავი მოსასხამით, მიწის ნაყოფიერებასთან დაკავშირებული ატრიბუტებით: ყვავილებით, ხილით, ხორბლის თავთავით, **ყაყაჩოს ყვავილებით**... იგი მაღალია, წარმოსადგეი, სქელთმიანია.¹ მან მისცა ელევსინის (ბერძნ. – Ἐλευσίς, Ἐλευσίνος) მეფე კე-

---

¹ А. А. Тахо-Годи. Греческая мифология. Москва. 1989, გვ. 165-167.

ლელის (ბერძნ. – Κελεός) ახალგაზრდა შვილს ტრიპოლემოსს (ბერძნ. – Τριπτόλεμος, ლათ. – Triptolemus) ხორბლის მარცვლები, რომელმაც პირველმა სამჯერ მოხნა და დათესა მიწა. შემდეგ კი ყველას ასწავლა მიწადმოქმედება. დემეტრა იმავდროულად, არის დედა, რომელიც განიცდის შვილის დაკარგვას. იგი ეძებს თავის ქალიშვილს – პერსეფონეს (ბერძნ. Περσεφόνη, ლათ. Proserpina).² შესაბამისად, დემეტრას ასევე გამოსახავდნენ პერსეფონესთან ერთად... მოგვიანებით დემეტრა კანონმდებლობის, ოჯახისა და ქორწინების მფარველიცაა.

ანტიკურ სამყაროში ღვთაება დემეტრას პოპულარობაზე მიუთითებს ის ფაქტიც, რომ მას ხშირად ვხვდებით სხვადასხვა ქალაქების მონეტებზე. მაგალითად, ქალაქ ამისოს მონეტებზე, რომელიც შემდეგში ქალაქის ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული ემბლემა გახდა. ამისო – მილეტისა და ამისო – ნიკეის სამოკავშირეო მონეტებზე ეს ქალღმერთი ქალაქ ამისოს განსახიერებას წარმოადგენდა.³ დემეტრა იყო გამოსახული აგრეთვე, ქალაქების ტირასა და ოლბიის მონეტებზეც.⁴

ბერძნების ამა თუ იმ ქვეყანაში შესვლისთანავე დემეტრა გაიგივებული იყო ადგილობრივ ქალღვთაებებთან. მაგალითად, ეგვიპტეში ისიდასთან. ჰეროდოტე ჯერ კიდევ ძვ. წ. V საუკუნეში აღნიშნავდა, რომ ელინთა ენაზე ისიდა დემეტრაა (Herod., II, 59). ისიდა (დემეტრა), აღნიშნავდა იგი, მიწისქვეშეთს მფარველობდა (Herod., II, 123). ოქსირინქოსში აღმოჩენილი რელიგიური ხასიათის წერილების მიხედვით, ისიდას „მრავალი სახის მქონე“ ეწოდებოდა, რომელსაც სხვები დემეტრას, სილენას და ჰერას უწოდებდნენ...⁵ მცირეაზიის ტერიტორიაზე დემეტრა გაიგივებული იყო ფრიგიულ ღვთაება ღმერთების დიდ დედასთან (Magna Mater)...

ელინისტურ პერიოდში, როდესაც დასავლური და აღმოსავლური ღვთაებების ერთმანეთთან შეერთება-შერწყმის პროცესი მიმდინარეობდა, დემეტრა

² დედა-ბუნებისა და მიწის წიაღის დიდი ქალღმერთი, ჰადესის ცოლი, აჩრდილთა და უჩრხულთა მრისხანე დედოფალი. ჰომეროსთან მიცვალებულთა სამყაროს მბრძანებელი (ოდისეა, X, 491; XI, 217). პერსეფონე ჰადესთან ერთად ზის ბნელეთის ტახტზე, ისმენს სულთა საჩივრებს და აღასრულებს ქმრის განაჩენს. ჰესიოდესთან პერსეფონე სამყაროს დასალიეს ცოვრობს (თეოგონია, 767-768). რომაელებთან იგი პროსერპინაა (ლათ. Proserpina).

³ М. И. Максимова. Античные города Юго-Восточного Причерноморья. Москва-Ленинград. 1956, გვ. 315.

⁴ А. Н. Зограф. Античные монеты. МИА. №16. Москва-Ленинград. 1951, გვ. 67.

⁵ N. Lewis. La Mémoire des Sables. La vie en Égypte sous la domination romaine. Préface et traduction de Pierre Chuvin. Paris. 1988, გვ. 91.

ასევე ერწყმის ანალოგიური დანიშნულების სხვადასხვა ქალღვთაებებს. მაგალითად, რომაულ ქალღმერთ ცერერას.

არტეფაქტების შესწავლის შედეგად დგინდება, რომ დემეტრას კულტი საქართველოს – კერძოდ, კოლხეთის ტერიტორიაზე ადრე ანტიკური პერიოდიდან შემოდის, რაც დიდი ბერძნული კოლონიზაციის შედეგს წამოადგენდა.

დემეტრას 4 ტერაკოტული ქანდაკება აღმოჩენილია ქობულეთ-ფიჭვნარის სამაროვანზე. მათგან სამი შედარებით კარგად არის მოღწეული. ხოლო მეოთხე სამარხიდან ამოღებისას დაიშალა (შემორჩენილია მხოლოდ თავის ფრაგმენტი). ყველა ფიგურა გამოსახავს ტახტზე მჯდომ ქალღმერთს გამოკვეთილი ატრიბუტიკის გარეშე⁶ (არქეოლოგები არ გამორიცხავენ აღნიშნული ფიგურების ღმერთების დიდ დედასთან – კიბელესთან გაიგივებასაც). დემეტრას ერთი ფიგურა დაფიქსირდა 1998 წელს ფიჭვნარის ძვ. წ. V საუკუნის ბერძნულ სამაროვანზე ჰუმუსოვან ფენაში. ტერაკოტულ ფიგურას აკლია ქვედა ნაწილი და მარჯვენა მხარი. კეცი მოყვითალო-მოყავისფრო (შემორჩენილი ფიგურის სიმაღლე 7,9 სმ). სტატუეტი ღრუა, დამზადებულია ყალიბში... სტატუეტს არ აღენიშნება სავარძლის ზურგი, იმის გამო რომ არსებობს უზურგო საკარცხულზე მჯდომი ღვთაებების გამოსახულებები, მეცნიერები აღნიშნულ ტერაკოტას ტახტზე მჯდომი ქალღმერთების რიგს მიაკუთვნებენ. ფიგურა ძვ. წ. V საუკუნის შუახანებით თარიღდება. ერთი ტერაკოტული ფიგურის ფრაგმენტი ნაპოვნია ძვ. წ. IV ს-ის საადაპო-სარიტუალო მოედანზე (შემორჩენილი ფიგურის სიმაღლე 4,2 სმ). კეცი ღია მოყვითალო ფერის. ანალოგიების მიხედვით, ანტიკური ნაწარმი უნდა იყოს. ორი ფიგურა აღმოჩნდა 2000 წელს №195-ე და №206-ე (სამარხიდან ამოღებისას დაშლილი) სამარხებში. №195-ე სამარხში დაფიქსირებული ქანდაკების (სიმაღლე 19,5 სმ) კეცი ნარინჯისფერში გარდამავალი ყვითელი, ყალიბშია შესრულებული, ღრუა, დაბალ პოცდამენტზე დგას, აკლია კვარცხლბეკისა და სავარძლის ნაწილი. ფიგურა შემოსილია სადა, ტერფებამდე დაშვებული ქიტონით, გამოწვისას ზურგზე მართკუთხედის ფორმის ჭრილი აქვს გაკეთებული, სავარძლის ზურგს მომრგვალებული შვერილები აქვს გაკეთებული. თარიღდება ძვ. წ. V საუკუნის მეორე მეოთხედით.⁷

⁶ ნ. ძეგლაძე. ტერაკოტები ფიჭვნარიდან. ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები. I. 2000, გვ. 26, (25-32), ტაბ. I₂; ნ. ძეგლაძე. დემეტრეს კულტთან დაკავშირებული ფიგურები. ძიებანი საქართველოს არქეოლოგიაში. 2006, № 17-18, გვ. 152 (151-154).

⁷ ა. კახიძე, მ. ვიკერსი. კოლხები და ბერძნები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში. ფიჭვნარი I. ბათუმი-ოქსფორდი, 2004, გვ. 74, სურ.136, 167; ნ. ძეგლაძე. დემეტრეს კულტთან დაკავშირებული ფიგურები, გვ. 151-152 (151-154), სურ. 1-2, 3.

როგორც ცნობილია, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე ჯერ კიდევ ძვ. წ. VI საუკუნეში დიდი ბერძნული კოლონიზაციის შედეგად გაჩნდა ბერძნული (მილეტული) ახალშენები – ფაზისი (ფოთი), გიენოსი (ოჩამჩირე), დოსკურია (სოხუმი). მოგვიანებით კი პიტიუნტი (ბიჭვინთა). ბერძნული ახალშენი იყო ქობულეთ-ფიჭვნარის ტერიტორიაზეც. ნიშანდობლივია, რომ ფიჭვნარში ანტიკური ხანის ნაქალაქარზე ერთმანეთის გვერდით არსებობდა კოლხური და ბერძნული თემების სამაროვნები. დემეტრას ტერაკოტული გამოსახულებები ნაპოვნია ბერძნულ სამაროვანზე. ტერაკოტები ატიკურ იმპორტს წარმოადგენს. დემეტრას ფიგურების წარმომავლობისა და აღმოჩენის ადგილის მიხედვით, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ისინი ბერძნული მოსახლეობის კუთვნილებას წარმოადგენდა, რომლებმაც ბერძნული წარმართობის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ღვთაება დემეტრა თავიანთი განსახლების ახალ ადგილას შეიტანეს, მაგრამ ადგილობრივ – კოლხურ მოსახლეობაში დემეტრას კულტის გავრცელების დამადასტურებელი არქტეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, არ ჩანს.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ ფიჭვნარის სამაროვანზე აღმოჩენილი წითელ-ფიგურიანი კრატერის (ბერძნ. κέρυθρα – ვურევ, ვაზავებ) შესახებ, დემეტრასა და პერსეფონეს გამოსახულებით. კრატერი დამზადებულია ატიკაში, დაახლოებით ძვ. წ. 450 წელს. მისი მომხატველია ე.წ. ნიობიდების მხატვარი, რომელიც წითელფიგურიანი ვაზათომომხატველობის ერთ-ერთი ბრწყინვალე წარმომადგენელია და მონუმენტური ვაზათომომხატველობის ფუძემდებლად ითვლება.⁸ აღნიშნულ კრატერზე დემეტრას გამოსახულება, ჩვენი აზრით, აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ტერიტორიაზე არა ამ ღვთაების კულტის გავრცელებას, არამედ ბერძნულ სამყაროსთან პოლიტიკურ და სავაჭრო-კულტურულ ურთიერთობებს შეგვიძლია დავუკავშიროთ.

დემეტრას კულტთან აკავშირებენ არქეოლოგები 1986 წელს ციხისძირის ტერიტორიაზე №158,159-ე სამარხებში აღმოჩენილ ღორის (ტახის) ტერაკოტულ ფიგურებს. ღორი, როგორც ცნობილია, დემეტრას წმინდა ცხოველს წარმოადგენდა და დიდ როლს თამაშობდა ღვთაების კულტთან დაკავშირებულ რიტუალებში (თესმოფილიები). №158 სამარხში ღორის სამი ტერაკოტა აღმოჩნდა. №159-ე სამარხში კი ერთი. კეცი მოყავისფრო-ნარინჯისფერი. ტერაკოტების ზედა ნაწილი ყალიბშია შესრულებული, ქვედა კი ხე-

⁸ ა. კახიძე. ანტიკური სამყარო აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (ფიჭვნარის ძვ. წ. V საუკუნის ნეკროპოლი). ფიჭვნარი II. ბათუმი-ოქსფორდი. 2007, გვ. 80. სურ. 23-24.

ლით არის მოსწორებული. ფიგურებს მუცლის არეში აქვთ ჭრილი. დიდი ნაწილი დაზიანებულია. ტერაკოტები ძვ. წ. V საუკუნით არის დათარიღებული.⁹

ელინისტური პერიოდით – ძვ. წ. III-II საუკუნეებით თარიღდება ვანის I უბნის კვადრატ №36-ის აღმოსავლეთ ნაწილის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი დემეტრას ტერაკოტული თავის ქანდაკება.¹⁰ ეს არც არის გასაკვირი თუ ელინისტური პერიოდის ვანის ქალაქობის ისტორიას გავიხსენებთ – დიდი სატადრო ქალაქი, კონტაქტი ანტიკურ სამყაროსთან, სადაც ძვ. წ. III-I საუკუნეებით დათარიღებული არაერთი არტეფაქტია აღმოჩენილი.

არქეოლოგიური ძეგლების შესწავლის შედეგად, მკვლევართა ნაწილი არ გამორიცხავს, რომ ელინისტური პერიოდის ბოლოს დემეტრას კულტი ცნობილი იყო აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობისთვისაც. კერძოდ, დემეტრას გამოსახულებას უნდა წარმოადგენდეს უფლისციხის¹¹ ნაქალაქარის ცენტრალურ უბანზე, განძში აღმოჩენილი თიხის მჯდომარე ფიგურა¹² (სურ.1)(გ. ყიფიანი აღნიშნულ ფიგურას მუზად მიიჩნევს¹³) და ძვ. წ. II-I სს-ით დათარიღებული ქალის ნიღბის ნატეხი (დამზადებულია ყალიბში, სუფთა განლექილი თიხისაგან) სარკინეს ნაქალაქარის ცენტრალური ტერასიდან, რომელსაც შემორჩა შუბლის, მარჯვენა თვალის, თმის ტალღური ვარცხნილობა და თავზე აღმართული კოშკის მაგვარი თავსაბურავი.¹⁴

საქართველოს ტერიტორიაზე დემეტრას კულტის გავრცელებასთან დაკავშირებით, სრულიად განსხვავებული სიტუაციაა გვიან ანტიკური პერიოდ-დან მოყოლებული, რაც ჩვენი აზრით, საქართველოს ტერიტორიაზე არსე-

⁹ G. R. Tsetskhladze, N. V. Vashakidze. Terracotta Figures of Animals from Colchis. Dialogues d'Histoire Ancienne. 20.1. 1994, გვ. 109-125. Fig. 4. https://www.persee.fr/doc/dha_0755-7256_1994_num_20_1_2148; ნ. ძნელაძე. დემეტრეს კულტთან დაკავშირებული ფიგურები, გვ. 152-153 (151-154), სურ. 5.

¹⁰ ქ. რამიშვილი. ტერაკოტები ვანიდან. ვანი II. თბ. 1976, გვ. 191-193 (191-204), სურ. 145.

¹¹ უფლისციხე ძვ. წ. IV-III სს-ში უნდა ყოფილიყო იბერიის მნიშვნელოვანი პოლიტიკურ-ეკონომიკური და რელიგიური ცენტრი, რომელსაც მჭიდრო სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობები ჰქონია კოლხეთთან, აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთისა და ირანის სახელისწილი ცენტრებთან (დ. ხანუტაიშვილი. უფლისციხე. I. 1957-1963 წწ. არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. თბ. 1964, გვ. 69).

¹² თ. სანიკიძე. ტერაკოტა უფლისციხიდან. საქ. ხელოვნების სახ. მუზეუმის IX სამეცნიერო სესია. მოხსენებათა თეზისები. თბ. 1987, გვ. 6-7; თ. სანიკიძე. მცირე პლასტიკის ერთი ნიმუში უფლისციხიდან. ჟურ. „ხელოვნება“. №4-6. თბ. 1994, გვ. 53-61.

¹³ გ. ყიფიანი. უფლისციხის კლდოვანი სამარხის ინვენტარი. არქეოლოგიის ჟურნალი. I. საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმი. თბ. 2000, გვ. 74-95, სურ. 1.

¹⁴ ალ. ბოზინაძე. სარკინის ნაქალაქარი. „მეგლის მეგობარი“. №33. თბ. 1973, გვ. 36-45.

ბული პოლიტიკური სიტუაციის შედეგს წარმოადგენს. ნიშანდობლივია, რომ აღნიშნულ პერიოდში ღვთაების გამოსახულებები გვხვდება ძირითადად გლიპტიკურ ძეგლებზე, რაც ბერძნულ-რომაულ ღვთაებათა პანთეონის, კერძოდ დემეტრას კულტის გავრცელების დამადასტურებლად შეიძლება ჩაითვალოს, ვინაიდან გემა არის თანადროული ისტორიული დოკუმენტი, რომელიც სინათლეს ჰყენს როგორც ამა თუ იმ პერიოდის სოციალურ, კულტურულ განვითარებას, ისე რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებს. ჭრილაქვებზე არსებული გამოსახულებანი საშუალებას გვაძლევს დავინახოთ იმ ეპოქის მატერიალური, რელიგიური და სულიერი კულტურა რომლის დროსაც იგი იქმნებოდა.

დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე დემეტრას გამოსახულებიანი ინტალიო დაფიქსირდა ბიჭვინთის სამაროვანზე. ინტალიო რვაწახნაგა ლუქისებრი იასპისა ვერცხლის ბეჭედში ღვთაება დგას თავით პროფილში მარჯვნივ. მას გრძელი სამოსი აცვია. მარჯვენა ხელში კვერთხი უჭირავს. მარცხენაში მცენარის ტოტი (შესაძლოა თავთავი).¹⁵

ბიჭვინთის სამაროვნის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია, აგრეთვე, დემეტრას კულტთან დაკავშირებული ნაყოფიერების სიმბოლოიანი ჭრილაქვები: 1. ოვალური ფორმის ინტალიო მოყავისფრო ფერის სარდიონისა ვერცხლის ბეჭედში. პირზე გამოსახულია მაღალფეხიანი ლარნაკი ხორბლის ორი თავთავითა და ყაყაჩოს ყვავილით (ბუნების ზამთრის ძილის სიმბოლო. დემეტრას (ცერერა) რომაულ მონეტებზე სწორედ ხელში თავთავებითა და ყაყაჩოს ყვავილებით გამოსახავდნენ) და 2. ოვალური ფორმის ინტალიო ლუქისებრი იასპისა, ვერცხლის ბეჭედში. პირზე გამოსახულია ხორბლის ორი თავთავი. ორივე სიუჟეტი საკმაოდ გავრცელებულია ანტიკურ ხანაში.¹⁶ ბიჭვინთის ინტალიოები დიდ მსგავსებას პოულობენ ჩრდილო შავიზღვისპირეთში დაფიქსი-

¹⁵ ბიჭვინთის სამაროვნი. 1989 წ. 04 თხრილი, №442 ორმოსამარხი ხსნარიანი, ინვენტარიანი, ინვ. №1429, ინტალიოს სიგრძე – 10 მმ, სიგანე – 8 მმ. ინტალიოს სიმაღლე – 4 მმ. ბეჭდის სიმაღლე – 21 მმ, დმ – 19 მმ. ახ.წ. III საუკუნე (მ. შშვილდაძე, რომაული ხანის ბიჭვინთის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები. თბ. 2012, გვ. 141-142, №5, ინვ. №1429, ტაბ. IX, სურ. 5).

¹⁶ 1. 1984 წ., სამაროვანი, სამარხი №211, ორმოსამარხი ინვენტარიანი. ინვ. №1417, ინტალიოს სიგრძე – 8 მმ, სიგანე – 6 მმ. ბეჭდის დიამეტრი – 19 მმ. ახ.წ. III საუკუნე; 2. 1989 წ., სამაროვანი, სამარხი №443, ორმოსამარხი ხსნარიანი, ინვენტარიანი, ინვ. №1430 ინტალიოს სიგრძე – 5 მმ, სიგანე – 4 მმ. ბეჭდის სიმაღლე – 16 მმ. დიამეტრი – 17 მმ. ახ.წ. III საუკუნე (მ. შშვილდაძე, რომაული ხანის ბიჭვინთის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები, გვ. 53, 128-129, №4, ინვ. №1417, ტაბ. VIII, სურ.4; გვ. 142-143, №17, ინვ. №1430, ტაბ. IX, სურ. 6).

რებულ გემებთან (მაგ. ოლბია – ხორბლის ორი თავთავი).¹⁷

ხორბლის თავთავები ძველი აღმოსავლური და ანტიკური მითოლოგიის მიხედვით, ნაყოფიერების ღვთებებთან – ისიდა, დიდი დედა კიბელე, დემეტრა – არის დაკავშირებული. ანტიკური მითოლოგიის მიხედვით ხომ, სწორედ დემეტრაა მიწადმოქმედების დამაარსებელი ქალღმერთი.

ბიჭვინტის სამაროვანზე აღმოჩენილი დემეტრას კულტთან დაკავშირებული ჭრილაქვები ჩვენთვის საინტერესოა იმ თვალსაზრისით, რომ საშუალებას გვაძლევს დავინახოთ პიტიუნტის ციხე-ქალაქობის მეორე მხარე. როგორც ცნობილია, პიტიუნტი ახ.წ. II საუკუნის შუა ხანებიდან რომის საგარნიზონო ქალაქს წარმოადგენდა. დემეტრას გამოსახულებიანი ჭრილაქვების აღმოჩენის შედეგად კი ჩანს, რომ ქალაქში რომის XV ლეგიონის ლეგიონერების გარდა ცხოვრობდნენ მიწადმოქმედებაც, რაც თავის მხრივ, ემთხვევა არქეოლოგიურ აღმოჩენებს. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დგინდება, რომ ბიჭვინთაში რომაულ კასტელუმთან ერთად წარმოიქმნა საქალაქო დასახლება კანაბე, რომელიც პიტიუნტის ციხადელს ეკვრის წრიული მოყვანილობის გალავნით და კოშკით. მისი საერთო ფართი 4,5 ჰექტარს არ აღემატება. ამ ფორმის საქალაქო დასახლებები – უშუალოდ ციხესთან მიბმული აღმოსავლეთ შავიზღვიპირეთისთვის იყო დამახასიათებელი,¹⁸ სადაც გადამდგარ ჯარისკაცებთან ერთად, როგორც ეს ადრიანესეულ ფასისში¹⁹ იყო, ადგილობრივ მოსახლეობასაც უნდა ეცხოვრა.

აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე დემეტრას გამოსახულებიანი ინტალიოები დაფიქსირებულია ურბნისის, ჟინვალის, ქუშანანთ გორის II (მაგრანეთი), სამთავროს სამაროვნებზე. ურბნისი ანტიკური იბერიის (ქართლი) ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სავაჭრო-ეკონომიკურ ცენტრს წარმოადგენდა.

¹⁷ Т. В. Кибальчич. Южнорусские геммы. Берлин. 1910.

¹⁸ 25 წლის კარგი სამსახურისათვის რომელი ლეგიონერების პროვინციული ჯარი (აუხილია) რიგ შემთხვევაში რომის მოქალაქეობას და მიწის ნაკვეთს იღებდა, ხშირად სამხედრო ბანაკის შემადგენლობაში. სვეერუსებიდან მომდინარე ახ. წ. II ს-ის ბოლოსა და III ს-ის დასაწყისში ჯარისკაცებს არა მარტო მიწის ნაკვეთის დამუშავების უფლება მისცეს, არამედ დააკანონეს მათი შერეული ქორწინება ადგილობრივ მოსახლეობის წარმომადგენლებთან. ახ. წ. III ს-ში რომაული სამხედრო ბანაკები მიწადმოქმედთა დასახლებად იქცნენ. ასეთი პროცესები უშუალოდ ბიჭვინთაშიც მიმდინარეობდა (გ. ლორთქიფანიძე. ბიჭვინთის ნაქალაქარი. თბ. 1991, გვ. 47, 69).

¹⁹ ფაიუმში აღმოჩენილ II ს-ით დათარიღებულ პაპირუსის ფრაგმენტზე (ავსაროსიდან გაგზავნილ წერილში) მოხსენიებულია იქ მდგარი კლავდიუსის სახელობის II კოპორტის ვეტერანი.

ანტიკურ ხანასა და ადრეშუასაუკუნეებში ქალაქზე გადიოდა მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზა, რომლის მეშვეობითაც ურბნისი მჭიდროდ იყო დაკავშირებული გარესამყაროსთან. შესაბამისად, ქალაქზე მნიშვნელოვანწილად აისახებოდა ქვეყანაში მიმდინარე პოლიტიკურ-ეკონომიკური ცვლილებები.

ურბნისის სამაროვნის ტერიტორიაზე დემეტრას გამოსახულებიანი ორი ინტალიოა აღმოჩენილი: 1. ინტალიო ოვალური ფორმის მოწითალო-ყავისფერი, შავი წინწკლებით სარდონისა. ზურგი და პირი ამობურცული, ინტალიოს პირზე გამოსახულია ზეზე მდგომი დემეტრა (ცერერა) გრძელი ქიტონით შემოსილი. მარცხენა ხელზე ლანგარი უდგას, მარჯვენა ხელში თავთავი უჭირავს; 2. ინტალიო ოვალური ფორმის მოწითალო-ყავისფერი სარდონისა რკინის ბეჭედში. ინტალიოს პირზე გამოსახულია ზეზე მდგომი დემეტრა (ცერერა) გრძელი სამოსით შემოსილი, მარჯვენა ხელით კვერთხს ეყრდნობა, მარცხენაში თავთავი უჭირავს.²⁰

ურბნისის სამაროვანზე გვხვდება, აგრეთვე, დემეტრას კულტთან დაკავშირებული სიმბოლოების (ხორბლის თავთავები, ყაყაჩოს ყვავილი) გამოსახულებიანი რამდენიმე ჭრილაქვა: 1. ინტალიო ოვალური ფორმის ბაცი ცისფერი გამჭვირვალე მინისა, ბრტყელი, რკინის ბეჭედში. პირზე გამოსახულია ხელი, რომელსაც კონად შეკრული ყაყაჩოები და თავთავები უჭირავს; 2. ინტალიო ოვალური ფორმის რძისფერი ქალცედონისა, რკინის ბეჭედში. პირზე გამოსახულია კონად შეკრული ოთხი თავთავი; 3. ინტალიო მრგვალი ფორმის მწვანე, გამჭვირვალე მინისა ბრინჯაოს ბეჭედში. პირზე გამოსახულია ორი თავთავი; 4. ინტალიო ოვალური ფორმის მოწითალო-ყავისფერი სადონისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. პირზე გამოსახულია კრატერი, რომელშიც თავთავები (?) დევს; 5. ინტალიო ოვალური ფორმის მოყვითალო-ნარინჯისფერი სარდონისა ბრინჯაოს ბეჭედში. პირზე გამოსახულია ხელი, რომელსაც თავთავები უჭირავს; 6. ინტალიო ოვალური ფორმის, მოწითალო-ყავისფერი სარდონისა, ბრტყელი, ბრინჯაოს ბეჭედში; 7. ინტალიო ოვალური ფორმის მოწითალო-ყავისფერი სარდონისა, ბრტყელი, რკინის ბეჭედში, პირზე გამოსახულია ორი თავთავი; 8. ინტალიო ოვალური ნარინჯისფერი სარდონისა, რკინის ბეჭედში (ძალზედ დაზიანებული). პირზე გამოსახულია

²⁰ 1. 1962 წ. სამარხი №258, ინვ. №1094, ინტალიოს სიგრძე – 16 მმ, სიგანე – 12 მმ. ახ.წ. II საუკუნე; 2. 1960 წ. სამარხი №191, ინვ. №1049, ინტალიოს სიგრძე – 13 მმ, სიგანე – 10 მმ. ბეჭდის დიამეტრი – 19მმ. ახ.წ. II საუკუნე (ქ. ჯავახიშვილი. ურბნისის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები. თბ. 1972, გვ. 53-54).

კალათა, რომელშიც პურის თავთავები და დაყაყაჩოს ნაყოფებია ჩადგმული. კალათის მარჯვნივ და მარცხნივ სიუხვის ყანწები დგას.²¹ ნიშანდობლივია, რომ ურბნისის სამაროვნისთვის უცხო არ არის სინკრეტული ღვთაებების, მათ შორის დემეტრას კულტთან დაკავშირებული სინკრეტული ღვთაების და-დასტურების ფაქტი. ხორბლის თავთავებთან სიუხვის ყანწების გამოსახვა, ჩვენი აზრით, სწორედ დემეტრას სიმბოლოს ტიხე-ფორტუნას სიმბოლოსთან სინკრეტიზაციის მაჩვენებელია.

ურბნისის სამაროვანზე დაფიქსირებული სინკრეტული ღვთაების ნიკა-ფორტუნა-ათენა გამოსახულებიანი გლიპტიკის ნიმუშები: 1. ოვალური ფორმის ინტალიო თეთრი გამჭვირვალე მინისა, რკინის ბეჭედში; 2. ინტალიო ოვალური ფორმის ორფენიანი ხელოვნური სარდონ-ფრცხილისა, რკინის ბეჭედში.²²

ჟინვალის სამაროვანზე დემეტრას გამოსახულებიანი ერთი გემაა აღმოჩენილი №355 ორმოსამარხში (12.VII.1980. სამარხში დაკრძალული იყო ორი (40-50 წლის) კიდურებმოკეცილი მამაკაცი მარჯვენა გვერდზე). ინტალიო ოვალური ფორმის ღია მწვანე ფერის მინისა, ბრინჯაოს ბეჭედში (09-XXV-80-368, რკალის დმ – 2,5 სმ; თვალის დმ – 1.3 სმ). №330 ორმოსამარხში კი დაფიქსირდა სინკრეტული ღვთაების დემეტრა-ტიქეს გამოსახულება სიუხვის ყანწითა და თავთავით. ინტალიო სარდონის რკინის ბეჭედში (დაჟანგებული, დაშლილი) (25.VII.1980. სამარხში დაკრძალული იყო ორი – მამაკაცისა და დედაკაცის (40-45 წლის) (09-XXXV-80-123).²³

²¹ 1. ინვ. №1043. 1960 წ. სამარხი №189, ინტალიოს სიგრძე დაახლოებით 11 – მმ, ბეჭდის დმ – 17 მმ. ახ.წ. I-II ს-ის დასაწყისი; 2. ინვ. №1028. 1960 წ. სამარხი №172, ინტალიოს სიგრძე 12 – მმ, სივანე – 10 მმ. ახ.წ. I-II ს-ის დასაწყისი; 3. ინვ. №1064. 1961 წ. სამარხი №205, ინტალიოს დიამეტრი – 4მმ, ბეჭდის დმ – 17მმ, სიმაღლე – 19მმ. ახ.წ. I-II ს-ის დასაწყისი; 4. ინვ. №982. 1958 წ. სამარხი №73, ინტალიოს სიგრძე – 8 მმ, სივანე – 7 მმ ბეჭდის დმ – 17 მმ. ახ.წ. II საუკუნის მიწურული და III საუკუნის დასაწყისი; 5. ინვ. №1079. 1961 წ., სამარხი №231, ინტალიოს სიგრძე – 9მმ, სივანე – 8მმ. ბეჭდის დმ. – 18მმ, სიმაღლე 20მმ. ახ.წ. II საუკუნე; 6. ინვ. №982. 1958 წ., სამარხი №73, ინტალიოს სიგრძე – 7მმ, სივანე – 5მმ. ბეჭდის დმ. – 17მმ, სიმაღლე 20მმ. ახ.წ. II საუკუნის მიწურული-III საუკუნის დასაწყისი; 7. ინვ. №1089. 1962 წ. სამარხი №248, ინტალიოს სიგრძე – 7მმ, სივანე – 6მმ. III საუკუნე; 8. ინვ. №1027. 1960 წ. სამარხი №172, ინტალიოს სიგრძე დაახლოებით 12 – მმ, სივანე 10 მმ. ახ.წ. I-II ს-ის დასაწყისი (ქ. ჯავახიშვილი. ურბნისის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები, გვ. 26, 29, 34-35, 57, 65, 76).

²² 1. ინვ. №1063. 1961 წ. სამარხი №205, ახ.წ. I-II ს-ის დასაწყისი; 2. ინვ. №1084. 1961 წ. სამარხი №234, ახ.წ. II საუკუნე (ქ. ჯავახიშვილი. ურბნისის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები, გვ. 35, 50).

²³ ვ. ჩიხლაძე. ჟინვალის სამაროვანი. თბ. 2015, გვ. 26, 30.

ჟინვალის სამაროვნისთვის უცხო არ იყო დემეტრას კულტთან დაკავშირებული სიმბოლოებიანი ინტალიოებიც: 1. ინტალიო სარდიონისა ხორბლის ორი თავთავის გამოსახულებით, რკინის ბეჭედში. (ბეჭედი დაზიანებული, 09-XXV-81-245ა); 2. ბრინჯაოს ფარაკიანი ბეჭედი (09-XXV-77-387), რომელზეც სქემატურად ამოკვეთილია თავთავები ლარნაკში (?) ან კალათაში; 3. ინტალიო სარდიონისა ხორბლის ორი თავთავის გამოსახულებით, ვერცხლის ბეჭედში (09-XXV-83-177).²⁴

ჟინვალის სამაროვნის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი დემეტრას კულტთან დაკავშირებული მასალის ანალიზი გვაფიქრებინებს, რომ გვიან ანტიკური ხანის ჟინვალი ვახუშტი ბაგრატიონის აღწერისა არ იყოს, მართლაც „ძველი ქალაქია“. რომ იგი უკვე გვიან ანტიკურ ხანაში წარმოადგენდა საქალაქო დასახლებას, სადაც ინტენსიური აღებ-მიცემა – ვაჭრობა მიმდინარეობდა და რომლისთვისაც უცხო არ იყო ანტიკურ სამყაროსთან ურთიერთობა, რაც აისახა კიდევ აქ გავრცელებულ ღვთაებებზე.

ფეხზე მდგომი კვართით შემოსილი დემეტრას გამოსახულებიანი სარდიონის ამობურცული ოვალური ინტალიო რკინის ბეჭდის ფრაგმენტში იქნა აღმოჩენილი 1966 წელს ერწოს არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ქუშანანთ გორის II (მაგრანეთი) სამაროვანზე №5 სამარხში (სურ.№2).²⁵ ღვთაებას თავი მარჯვნივ აქვს მიბრუნებული. მარჯვენა ხელით კვერთხს ეყრდნობა, ხოლო წინ გაწეულ მარცხენა ხელში თავთავებისა და ყაყაჩოს კონა უკავია.²⁶

ტახტზე მჯდომი დემეტრას გამოსახული ოვალური ფორმის მოწითალო ფერის სარდიონის ინტალიოზე, რომელიც ახალციხეში შემთხვევითი მონაპოვარია (სურ.№3)(შემენილია 1945 წლის 27 დეკემბერს ვინმე ვ.კ გვარამიძისაგან²⁷). ღვთაებას წინ გაწვდილ მარჯვენა ხელში პურის თავთავები

²⁴ 1. 12.VIII.1981. ორმოსამარი №408. სამარხში დაკრძალული იყო 30-40 წლის დედაკაცი კიდურებმოკეცილ მდგომარეობაში, მარჯვენა გვერდზე; 2. 21.VI.1983. ორმოსამარხი №156. სამარხში დაკრძალული იყო ორი მიცვალებული ერთმანეთის პირისპირ კიდურებმოკეცილ მდგომარეობაში. ერთი მარცხენა გვერდზე, ხოლო მეორე მარჯვენაზე (დედა-შვილი. დედა-30-35 წლის, შვილი 10-12 წლის ბეჭდის დმ – 2სმ); 3. 29.VI.1983. ორმოსამარხი №521. ბეჭდის რგოლის დმ. 2,2 სმ (ვ. ჩიხლაძე. ჟინვალის სამაროვანი, გვ. 69, 125, 147).

²⁵ ინტალიო ინახება ს. ჯანაშიას სახელმწიფო მუზეუმში. გადაცემულია 1976 წლის 12. 02. ინვ. №1230.

²⁶ ინტალიოს სიგრძე – 15სმ, სიგანე – 11მმ, სიმაღლე – 4,5სმ (რ. რამიშვილი. ერწოს ველი გვიანანტიკურ ხანაში. თბ. 1979. გვ. 46).

²⁷ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გლიპტიკის ფონდის დათვარი.

უჭირავს. მარცხენა ხელი არ ჩანს (ინტალიო დაზიანებულია).²⁸

დემეტრას კულტთან დაკავშირებულ სიმბოლოს – პურის ორ თავთას ვხვდებით, აგრეთვე, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში დაცულ ფ. ბაიერნის მიერ სამთავროს ტერიტორიაზე 1870-1877 წლებში მოპოვებულ გლიპტიკურ მასალაში, რომელიც თავის დროზე შეისწავლეს და სისტემაში მოყვანეს მ. მაქსიმოვამ და მ. ლორთქიფანიძემ (მასალის ნაწილი მოსკოვის ისტორიული მუზეუმისა და სახელმწიფო ერმიტაჟის კუთვნილებას შეადგენს). ოვალური ფორმის მუქი ფერის სარდიონის ინტალიო, ბრტყელი, რკინის ბეჭელში.²⁹

ამრიგად, კვლევის შედეგად დგინდება, რომ დემეტრას კულტის შემოსვლა საქართველოს ტერიტორიაზე (აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი) ხდება ადრე ანტიკური ხანიდან დიდ ბერძნული კოლონიზაციის შედეგად. ნიშანდობლივია, რომ აღნიშნულ პერიოდში ღვთაების გავრცელება ადგილობრივ მოსახლეობაში არტეფაქტების საფუძველზე ნაკლებად ფიქსირდება. დემეტრას ძირითადად ბერძენი კოლონიზატორები სცემენ თავყვანს. ელინისტური პერიოდის მოყოლებული დემეტრას კულტი ცნობილია როგორც დასავლეთ (ცენტრალური კოლხეთი), ისე აღმოსავლეთ საქართველოში, რაც ანტიკურ სამყაროსთან პოლიტიკურ-კულტურული ურთიერთობის შედეგს წარმოადგენს. განსხვავებული სიტუაციაა გვიან ანტიკური პერიოდის მოყოლებული, როდესაც დემეტრას გამოსახულებები გვხვდება ძირითადად გლიპტიკურ ძეგლებზე. ჭრილა ქვების დანიშნულებიდან გამომდინარე, ყოველივე, ჩვენი აზრით, რომის იმპერიასთან მჭიდრო პოლიტიკური ურთიერთობების მაჩვენებლად შეიძლება ჩათვალოს. გვიან ანტიკურ ხანაში კოლხეთის შავიზღვისპირეთი რომის იმპერიის პროვინცია პონტოს შემადგენელი ნაწილია, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველო – იბერია (ქართლი) რომის მეგობარი და მოკავშირე (კლიენტ) ქვეყანა, სადაც გავლენის მოსაპოვებლად ერთმანეთს უპირისპირდება ორი დიდი სახელმწიფო. ერთი მხრივ რომის იმპერია, ხოლო მე-

²⁸ ინვ. №178, ინტალიოს სიგრძე – 13სმ, სიგანე – 11მმ, სიმაღლე – 3მმ. ხ.წ.II-III სს. (მ. ლორთქიფანიძე. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გეგმები. III. თბ. 1961, გვ. 56).

²⁹ ინვ. №311, ინტალიოს სიგრძე – 6მმ; სიგანე – 4მმ, ბეჭდის დიამეტრი – 13მმ, სიმაღლე – 20მმ, ბუდის სიგანე – 11მმ. სამთავრო, ძველი ნომერი 2045. სამთავროს, ძველი ნომერი 2045. ახ.წ. III საუკუნე (მარ. ლორთქიფანიძე. 1870-1877 წლებში სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებული გეგმების კატალოგი. „იბერია-კოლხეთი“. 2014, №10. გვ. 99-100 (96-110), სურ. №8).

ორე მხრივ პართია, ახ.წ. 326 წლიდან კი სასანიანთა ირანი. საკუთარი გავლენის მოპოვების თვალსაზრისით, მნიშვნელოვან დატვირთვას იძენს რელიგიური ფაქტორი, რაც კარგად ესმით ზემოაღნიშნული სახელმწიფოების მმართველებს. შესაბამისად, იბერიის ტერიტორიაზე გავრცელებას იწყებს როგორც ანტიკური წარმართული კულტები, ისე აღმოსავლური ღვთაებები და მაზდიანობასთან დაკავშირებული რელიგიური სიბოლოები (განსაკუთრებით სასანიანთა ირანის პერიოდიდან მოყოლებული).

Marika Mshvildadze

Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

CULT OF DEMETER IN IBERIA-COLCHIS

Summary

Demeter – Goddess of the harvest, agriculture, fertility was one of the most worshipped Goddesses in the world of antiquity. From the moment of the appearance of the Greeks in other countries Demeter was identified with the local Goddesses. The given work involves the studies and analyses of the artifacts connected with Demeter’s cult discovered on the territory of Georgia. The results of the study prove that the cult of Demeter was introduced on the territory of Colchis from the period of early antiquity (four terracotta statues were discovered at the Greek necropolis of Kobuleti-Pichvnari and terracotta figurines of pigs, Demeter’s sacred animal were found were found in burials #158,159 of Tsikhisdziri tombs. This is a direct result of the Great Greek colonization since no artefacts proving the existence of cult of Demeter among the local Colchian population have been encountered yet.

The sculpted terracotta head of the Goddess (dated by III-II cc. C.C.) is found at Vani archaeological site, in Hellenistic layers. By the end of the Hellenistic period the cult of Demeter becomes familiar for the population of Eastern Georgia as well (seated terracotta figure is discovered in the hoard of Uplistsikhe, a fragment of a spirelike woman with the covered head is found on the central terrace of Sarkine former city site.

From the late Antiquity Demeter’s cult is widely spread on the territories of both East and West Georgia, which is a result of the existing political situation. It is noteworthy that the images of the goddess are mostly encountered on the glyptic monuments. On the territory of Western Georgia intaglios with symbols connected with Demeter and her cult are mostly found at Bitchvinta necropolis while in East Georgia they are present at the necropolises of Urbnisi, Zhinvali, Kushanaant gora II (Magraneti), Samtavro. They are also encountered in the glyptic materials obtained by F. Baiern on the Samtavro territory,